

माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचा अभ्यास

श्री .किरण अशोक आबनावे

(सहाय्यक प्राध्यापक)

रायेश्वर डोंगरी विकास परिषदेचे, अध्यापक महाविद्यालय, धनकवडी, पुणे-४३ .

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे, महाराष्ट्र, भारत .

सारांश -

स्वाग्रही वर्तनामध्ये पुढाकार घेणे अपेक्षित आहे . इतर लोक काही करतील याची वाट न पाहता आणि त्याच्यामुळे आपल्या आतील शक्ती स्वतःवर नियंत्रण मिळविण्यासाठी साहाय्य करतील याचा विचार न करता स्वतःसाठी उभे राहणे, म्हणजेच स्वतःच्या मतांबद्दल ठाम राहण्यासाठी , 'नाही' म्हणणे तसेच स्वतःच्या क्षमता, शक्तीस्थाने व त्यांचे व्यवस्थापन, व्यक्त होणे, चिकित्सात्मक प्रतिक्रिया देणे, रागावणे, मदत करणे, बचावत्मक पवित्रा घेणे, स्वतःचे मत मांडणे या सर्वांचा समावेश होतो . स्वाग्रहीत्व हे नैसर्गिकतः येतेच पण ते एक कौशल्य आहे आणि ते शिकून ही घेता येते . जे लोक या कौशल्यात निपुण होतील, त्यांना त्यांच्या जीवनातील आंतर वैयक्तिक संघर्षांना सामोरे जाण्यासाठी सक्षम बनवते .

स्पष्टपणे बोलणे, आपले मत मांडणे, विनंती करणे, स्वतःसाठी मदतीची मागणी करणे, स्वतःच्या हक्कांसाठी उभे राहणे या सर्व गोष्टी स्वाग्रहीत्वात आढळतात . तसेच भीती आणि नापसंती या गोष्टीपासून दूर राहण्यासाठी प्रवृत्त केले जाते . नकारात्मक भावनांचे प्रकटीकरण (तक्रार करणे, चिकित्सा, असहमती, संताप, दहशतीचे वातावरण, इच्छा अपूर्ण राहणे) आणि विनंतीला नकार देणे या सर्वांना सामोरे जाणे स्वाग्रहीत्वात अभिप्रेत आहे .

सकारात्मक भावनांचे प्रकटीकरण (एखाद्या विषयीचे आकर्षण, आवड, आनंद, एखाद्या विषयीचा अभिमान) आणि इतरांचे कौतुक करणे याचाही स्वाग्रहीत्वामध्ये समावेश होतो . प्रश्न विचारण्याचा कारणे जाणून घेण्याचा अधिकार, बंडखोर न होता जबाबदारीचा स्वीकार करून परिस्थिती नियंत्रणात ठेवून गोष्टी चांगल्या कशा होतील याची परंपरा स्वाग्रहीत्वात जपली जाते .

स्वाग्रही वर्तन आपणास स्वतःबद्दल आणि स्वतः केलेल्या कृतीबद्दल जबाबदारी घेण्यास सक्षम बनवते . इतरांवर दोषारोपण किंवा इतरांच्या हक्कांवर गदा न आणता, स्वाग्रही वर्तन आपणास विधायकपणे संघर्षाला सामोरे जाण्यासाठी प्रवृत्त करून आलेल्या परिस्थितीतून योग्य पर्याय निवडून मार्गस्थ होण्यास मदत करते आणि म्हणूनच स्वाग्रहीत्वामुळे संप्रेषण सुदृढ होऊन वर्तन सुधारते . जीवनाकडे सकारात्मकतेने पाहण्याचा दृष्टीकोन देऊन जुनी वर्तन शैली बदलण्यास स्वाग्रहीत्व मदत करते .

Key Words – स्वाग्रही वर्तन, स्वाग्रहीत्व

प्रास्ताविक:-

शिक्षण म्हणजे आत्माविष्कार, विद्यार्थ्यांमधील पूर्णत्वाचा आविष्कार, व्यक्तीच्या आंतरिक शक्तींचा नैसर्गिक व गतिमान समतोल म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणाशिवाय कोणतीही व्यक्ती आणि समाज समृद्ध, परिपूर्ण व स्वाभिमानी जीवन जगू शकत नाही. म्हणूनच विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास हेच शिक्षणाचे महत्वाचे उद्दिष्ट आहे. त्यादृष्टीने विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाचा अभ्यास शिक्षणाद्वारे केला जातो. प्रत्येक सजीवास विविध प्रसंगी काही ना काही कृती सलग करावी लागते. या सजीवांच्या कृती म्हणजेच वर्तन होय. मानवी वर्तन हे गरजातून घडत असते. गरजांचे समाधान झाले नाही तर वर्तनाचा समतोल विघडतो याचाच अर्थ मानवाचे वर्तन साचेबंध नसून वैविध्यपूर्ण असते.

वर्तन हा शब्द अत्यंत व्यापक अर्थाने वापरला जातो. या वर्तनात चालणे, पळणे, खेळणे, खवळणे इ. कृतींशिवाय कल्पना करणे, आठवणे, विचार करणे, उत्तर देणे आणि भावनिक कृती, याशिवाय काही वेळा दुःख, राग, भीती, घाबरणे इ. कृतीही घडतात. अशा कृती वैयक्तिक असतात. व्यक्तीचे आयुष्य अशा कृतींवर आधारित असते. व्यक्तीसारखी विचार करीत असते. अशा अनेक कृती एकत्रित केल्या तर त्याला वर्तन म्हणतात. (करंदीकर, सुरेश. २०११)

मानवी वर्तन स्वाग्रही, आक्रमक व अस्वाग्रही (अस्वीकारात्मक) या तीन प्रकारचे असते. स्वाग्रही नसणाऱ्या व्यक्ती स्वतःच्या भावना प्रकट करत नाहीत. आक्रमक असणाऱ्या व्यक्तीच्या स्वतःच्या भावनांचे प्रकटीकरण करतात व प्रभुत्व गाजविण्याचा प्रयत्न करतात. परंतु स्वाग्रही वर्तन असणाऱ्या व्यक्ती स्वतःच्या भावना, मते प्रामाणिकपणे प्रकट करतात.

समाजात विविध प्रसंगी वावरताना व्यक्तीचे वर्तन स्वाग्रही असणे आवश्यक आहे. स्वाग्रही वर्तनाच्या व्यक्ती स्वतःला काय वाटते याची स्वतःजवळ व इतरांजवळ प्रामाणिक व सरळ अभिव्यक्ती करतात. स्वतःची मूल्यप्रणाली जबरदस्तीने लादून वर्चस्व गाजवत नाही. हक्कांचे उल्लंघन करत नाहीत. स्वाग्रही वर्तन स्वतः बद्दल आत्मविश्वासाची जाणीव निर्माण करते. इतरांबरोबर आदराने वागण्यास प्रवृत्त करते. स्वाग्रहीपणामुळे निर्णयक्षमता वाढवण्यास मदत होते. स्वाग्रहीपणा अवलंबणारे विद्यार्थी त्यांच्या शैक्षणिक अनुभवांतर्गत विचार आणि कार्यक्षमता याची सांगड घालतात. त्यांना नियमाद्वारे व क्रमाक्रमाने शिकायला आवडते.

विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचा प्रभाव त्यांच्या अध्ययन शैलीवर पडतो. नेहमी कृतीद्वारा घडतं ते अध्ययन, आकलन, विश्लेषण, चिकित्सा, सखोल विचार, तुलना, निरीक्षण, ज्ञानाचा योग्य वापर, उपयोजन, प्रयोग, अनुभव यांचा समावेश ज्यामध्ये होतो ते अध्ययन, व्यक्तिमत्व व बोधात्मक रचनेची जोडणी अध्ययन शैलीमध्ये केली जाते.

आग्रही/स्वाग्रही असणे (Assertive Behavior)-

भावनिक स्वातंत्र्य आणि प्रत्येक भावनिक स्थितीची योग्य जाणीव व भावना प्रकटीकरण म्हणजे स्वाग्रहीत्व होय' -लाइरस

स्वाग्रही वर्तनाच्या व्यक्ती इतरांचे विचार मत व वर्तवणूक याची स्पष्टपणे चिकित्सा करतात. एखादया व्यक्तीला तिच्या अन्यायीपणाची जाणीव करून देतात. स्वतःच्या कार्यात सहकाऱ्याच्या योग्य मदतीची अपेक्षा असून मित्र-भैत्रिणीच्या अयोग्य मागण्यांना नकार देतात. स्वतःची वस्तू एखादया व्यक्तीने जास्त दिवस वापरली तर ती वस्तू परत करण्याची जाणीव त्या व्यक्तीला करून देतात. तसेच एखादी वस्तू दोषयुक्त असेल तर परत करतात. स्वतःचे प्रेम सद्भाव व भावना मोकळेपणाने व्यक्त करतात.

स्वाग्रही बनणे म्हणजे स्वतःच्या प्रशंसेला चालना देण्यासाठी मदत करणे आणि इतरांचा आदर करण्याची क्षमता विकसित होऊन शेवटी त्याची परिणिती स्वतःबद्दल आदर वाढण्यात होतो.

या चर्चेतून हे निष्पन्न होते की, संप्रेषणामधील एका महत्वाच्या गतिशील घटकाला आपण स्पर्श केला, व्यक्ती ह्या एकमेकांशी संवाद साधत असतात ते शाब्दिक आणि अशाब्दिक दोन्ही मार्गाने आपण नेहमी आपले विचार आणि भावना प्रक्षेपित करत असतात ते शब्दांच्या मदतीने म्हणजे शाब्दिक आणि देहबोलीच्या आवाजातील चढ-उतार चेहऱ्यावरील भाव, हावभाव आणि कृती याच्या सहाय्याने म्हणजे अशाब्दिक पध्दतीने करतो.

या दोन्हीही म्हणजे शाब्दिक आणि अशाब्दिक पध्दतीमध्ये एक प्रकारचा करार असतो. ज्यामुळे संप्रेषण प्रभावी होते आणि म्हणूनच जर शाब्दिक आणि अशाब्दिक या दोन्हीमध्ये जर विसंगती दिसली तर आपणास त्या संप्रेषणावर विश्वास ठेवणे अवघड होते. या सर्वांवरून आग्रहीपणा म्हणजेच स्वतःला इतरांसमोर स्पष्टपणे व्यक्त करणे, विरोधी पक्षासमोर उभे राहताना आपल्या ध्येयावर दृढ राहणे आणि योग्य पध्दतीने संघर्ष आणि टीकेला सामोरे जाणे आणि ते ही ठामपणाने सामोरे जाणे होय.

संबंधित संशोधनांचा आढावा :-

राणा, सुरिन्दर (१९९३) यांनी 'इफेक्ट ऑफ असरेटिव्हनेस ट्रेनिंग ऑन स्टुडन्स अॅनझायटी सेल्फ अॅचिव्हमेंट-मोटिव्हेशन अॅन्ड रिस्क टेकिंग बिहेवियर' या विषयावर पीएच.डी. साठी महर्षी दयानंद विद्यापीठाला प्रस्तुत संशोधन सादर केले आहे. प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्टे विद्यार्थ्यांच्या चिंतेवर स्वाग्रहीत्व प्रशिक्षणाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे, विद्यार्थ्यांच्या संपादनूक व प्रेरणेवर होणारा परिणाम अभ्यासणे आणि विद्यार्थ्यांच्या धोका पत्करण्याच्या वर्तनावर होणारा परिणाम अभ्यासणे ही आहेत.

कौर, अमरजीत (२००६) यांनी 'इफेक्ट ऑफ असरेटिव्ह कम्युनिकेशन ट्रेनिंग प्रोग्रॅम ऑन टिचिंग स्किल्स इन रिलेशन टू सेल्फ इस्टिम अँड लोकस ऑफ कंट्रोल अमंग प्युपिल टिचर्स' या विषयावर पीएच.डी. साठी पंजाब विद्यापीठाला प्रस्तुत संशोधन सादर केले आहे. सदर संशोधनाची उद्दिष्टे मानव्य विद्या आणि विज्ञान शाखेशी संबंधित छात्र शिक्षकांच्या अध्यापन कौशल्यांचा अभ्यास करणे, मानव्य विद्या व विज्ञान शाखेतील छात्रशिक्षकांमध्ये आत्मप्रचिती, लोकस ऑफ कंट्रोल आणि स्वाग्रहीत्व याबाबत तुलना करणे, मानव्य विद्या व विज्ञान शाखेतील छात्रशिक्षकांवर स्वाग्रही संप्रेषण प्रशिक्षण कार्यक्रमाचा अध्यापन कौशल्य प्राप्तीवर, स्वाग्रहीत्वाच्या विविध पातळ्यांवर स्वाग्रही संप्रेषण प्रशिक्षण कार्यक्रमाच्या विविधांगी परिणामांचा अभ्यास करणे, छात्रशिक्षकांच्या अध्यापन कौशल्य प्राप्तीवर स्वाग्रहीत्वाच्या विविध पातळ्यांवर स्वाग्रही संप्रेषण प्रशिक्षण कार्यक्रमाच्या विविधांगी परिणामांचा आत्मप्रचिती व लोकस ऑफ कंट्रोल यांच्या संदर्भात अभ्यास करणे ही आहेत.

यादव, आशा. (२००८) यांनी 'अ स्टडी ऑफ असरेटिव्ह बिहेव्हियर अमंग रुरल अँड अर्बन हाईयर सेकंडरी स्कूल टिचर्स ऑफ आझमगढ डिस्ट्रिक्ट इन रिलेशन ऑफ व्हॅल्यू ओरिएन्टेशन अँड मॅटल हेल्थ' या विषयावर पीएच.डी. साठी व्हीवीएस पूर्वाचल जौनपूर, उत्तरप्रदेश विद्यापीठाला प्रस्तुत संशोधन सादर केले आहे. प्रस्तुत संशोधनाचा हेतू आझमगढ जिल्ह्यातील ग्रामीण व शहरी भागातील उच्च माध्यमिक शाळांमधील शिक्षकांच्या मानसिक स्वास्थ्याच्या आणि मूल्यांच्याप्रती उद्बोधनाचा आणि स्वाग्रही वर्तनाचा अभ्यास करणे हा आहे. प्रस्तुत संशोधन अभ्यासाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे:- विभिन्न मानसशास्त्रीय घटकांच्या प्रकार्यात्मक प्रभावांची माहिती प्राप्त करून घेण्यासाठी शहरी आणि ग्रामीण उच्च माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांची निवड करून त्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचा अभ्यास करणे. ग्रामीण व शहरी उच्च माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या स्वाग्रही वर्तनावर त्यांच्या मूल्य उद्बोधनाचा होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे. ग्रामीण व शहरी शिक्षकांच्या स्वाग्रही वर्तनावर पडणाऱ्या मानसिक स्वास्थ्याच्या विविध निषेधात्मक अंगांच्या प्रभावाचा मात्रात्मक अभ्यास करणे.

आचार्य, विनिता. (२०१७) यांनी 'डेव्हलपमेंट अँड व्हॅलिडेशन ऑफ अ स्केल टू मेजर असरेटिव्हनेस अमंग इंडियन्स इन द अजगुप ऑफ २५-५० इयर्स' या विषयावर पीएच.डी. साठी मनिपाल विद्यापीठ कर्नाटकला प्रस्तुत संशोधन सादर केले आहे. प्रस्तुत संशोधनाचा हेतू २५-५० वयोगटातील भारतीयांमधील स्वाग्रहीत्वाचे प्रमाण मापनासाठी स्वाग्रहीत्व मापनश्रेणी निर्मिती करणे आणि वैधता तपासणे हा आहे. प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्टे ही पुढीलप्रमाणे आहेत:- स्वाग्रहीत्वाचे मापन करण्यासाठी स्वाग्रहीत्व मापन श्रेणीतील विधानांची निर्मिती करणे. स्वाग्रहीत्व मापन श्रेणीची आशय वैधता आणि तज्ज्ञ वैधता प्रस्थापित करणे. स्वाग्रहीत्व मापन श्रेणीची रचनात्मक वैधता निश्चित करणे. स्वाग्रहीत्व मापन श्रेणीची कॉनकरंट व्हॅलिडिटी

रोसेनबर्ग सेल्फ इस्टिम स्केलसोबत प्रस्थापित करणे . स्वाग्रहीत्व मापन श्रेणीची इंटरनल कन्सिस्टन्सी निश्चित करणे . स्वाग्रहीत्व मापन श्रेणीची चाचणी-पुनर्चाचणी विश्वसनयिता निश्चित करणे .

प्रस्तुत संशोधनांचा आढावा घेतल्यानंतर स्वाग्रहीत्व म्हणजे काय ? त्याचे मापन करण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या साधनांविषयी , स्वाग्रहीत्वाच्या मोजमापाविषयी , स्वाग्रहीत्व विकसनाच्या तंत्रांविषयी सविस्तर माहिती मिळाली .

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- १) माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचे मापन करण्याकरीता स्वाग्रही वर्तन मापनश्रेणीची निर्मिती करणे .
- २) माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचा शोध घेणे .
- ३) माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील इयत्ता ९ वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाची लिंगानुसार तुलना करणे .

परिकल्पना :-

संशोधन परिकल्पना :-

माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील इयत्ता ९ वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनात लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळून येतो .

शून्य परिकल्पना :-

माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील इयत्ता ९ वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनात लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळून येत नाही .

प्रस्तुत संशोधनातील संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत संशोधनामध्ये माध्यमिक शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न संशोधकाने केला आहे . त्यामुळे उद्दिष्टाला अनुरूप अशा वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीची व त्यातील सर्वेक्षण पद्धतीची निवड करून त्यातील विद्यालय सर्वेक्षण पद्धतीची निवड प्रस्तुत संशोधनात केली आहे . कारण विद्यालय सर्वेक्षणात सर्वेक्षण पद्धतीची सर्व वैशिष्ट्ये स्पष्ट व ठळक स्वरूपात आढळतात . त्यात विद्यालयाशी संबंधित असलेल्या विविध बाबींची सद्यःस्थिती, त्यातील आवश्यक बदल आणि त्याकरिता स्पष्ट असलेले उपाय यांचा सर्वेक्षणात्मक संशोधनात अंतर्भाव होतो .

प्रस्तुत संशोधनातील नमुना :-

पुणे शहरातील मराठी माध्यमाच्या बालाजी माध्यमिक विद्यालयातील सन २०२०-२०२१ या शैक्षणिक वर्षातील इयत्ता नववीतील ५५ विद्यार्थ्यांची संभाव्यतेवर आधारित पद्धतीतील सुगम यादृच्छिक पद्धतीतील लॉटरी पद्धतीने करण्यात आली. शाळेच्या मुख्याध्यापकांना भेटून त्यांना प्रस्तुत अभ्यासाची पूर्वकल्पना दिली व त्यांच्याकडून विद्यार्थ्यांना चाचणी संदर्भात भेटण्याची व वेळ देण्याची परवानगी मागितली. त्यानंतर ठरलेल्या दिवशी एकूण ५५ विद्यार्थ्यांना स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणी देऊन माहिती संकलन करण्यात आले.

प्रस्तुत संशोधनातील माहिती संकलन साधने :-

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासाकरीता संशोधक निर्मित स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणी (पदनिश्चयन श्रेणी) या माहिती संकलन साधनांचा अवलंब करण्यात आला. स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीसाठी एकूण १२ घटकांतर्गत सकारात्मक ४३ विधाने आणि १७ नकारात्मक विधाने निश्चित करण्यात आली. अशा प्रकारे एकूण ६० विधानांची निश्चिती आशय वैधतेनंतर स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीमध्ये करण्यात आली. विधानांचा क्रम लागोपाठ सकारात्मक व नकारात्मक न ठेवता अधून मधून सकारात्मक व नकारात्मक असा ठेवण्यात आला.

प्रस्तुत संशोधनात मापिकेची विश्वसनीयता तपासण्याकरीता चाचणी-पुनःचाचणीचा अवलंब करण्यात आला. यानुसार चाचणी पुनःचाचणीत विद्यार्थ्यांना मिळालेल्या प्राप्तांकावरून काढलेला सहसंबंध गुणक ०.८० इतका आला. हा सहसंबंध गुणक काढण्यासाठी पिअर्सन गुणन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. हा सहसंबंध सकारात्मक उच्च दर्जाचा आहे. यावरून तयार केलेली स्वाग्रही वर्तन मापिका ही विश्वसनीय आहे असे सिद्ध होताच तिचा अवलंब माहिती संकलनासाठी करण्यात आला.

संख्याशास्त्रीय साधने :-

टी परीक्षिका : माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनात लिंगानुसार आढळणारा फरक तपासण्यासाठी टी परीक्षिका या साधनाचा उपयोग करण्यात आला. ०.०१ या सार्थकता स्तरावर पडताळणी केली.

आलेख : आलेखाद्वारे प्रयोज्याबद्दल गोळा केलेल्या माहितीचे तुलनात्मक चित्र उभे राहते. गुणांकातील तुलनात्मक फरक तपासण्यासाठी स्तंभालेख, रेषालेखाचा वापर करण्यात आला.

माहिती विश्लेषण आणि अर्थनिवर्चन -

उदिष्टानुसार माहिती विश्लेषण पुढीलप्रमाणे :-

१) माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचे मापन करण्याकरीता स्वाग्रही वर्तनाचे मापन करण्याकरीता स्वाग्रही वर्तन मापनश्रेणीची निर्मिती करणे-

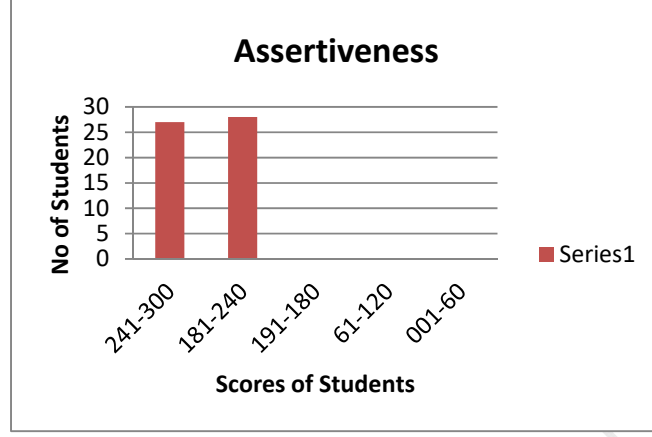
पहिल्या उदिष्टास अनुसरून संशोधकाने माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचे मापन करण्यासाठी स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीची निर्मिती केली. प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात संशोधकाने पंचविंदू पदनिश्चयन श्रेणीची निर्मिती करताना मनोवृत्ती मापनाच्या थर्स्टन आणि लिक्टर्ट पध्दतींचा अवलंब केला .

प्रस्तुत स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीमध्ये ४३ सकारात्मक व १७ नकारात्मक अशा दोन्ही पध्दतीची विधाने आलटून-पालटून मांडली आहेत . स्वाग्रही वर्तनाशी संबंधित एकूण १२ घटकांवर आधारित अशा ६० विधानांचा स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीमध्ये समावेश असून प्रस्तुत श्रेणी तयार करताना पुढील टप्प्यांचा अंतर्भाव करण्यात आला .

उदिष्ट निश्चिती, वर्तमान साहित्याचे अध्ययन, स्वाग्रही वर्तन मापन घटकांची निवड, स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीसाठी दर्शकांची निवड आणि सैध्दांतिक पुराव्यांचा शोध, स्वाग्रही वर्तन मापनश्रेणीसाठी विधानांचे लेखन, मार्गदर्शकांशी चर्चा, विधानांची पुर्नमांडणी, तज्ज्ञांकडून आशय वैधता ,गुणदान योजना ,सूचना वेळ मर्यादा व मूल्य निर्देशिका स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीचे अंतिम प्रारूप या सर्व टप्प्यांचा अवलंब स्वाग्रही वर्तन मापनश्रेणी करताना करण्यात आला .

२) माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचा शोध घेणे- स्वाग्रही वर्तन मापन श्रेणीची निर्मिती केल्यानंतर ६० विधानांच्या पंचविंदू पदनिश्चयन श्रेणीचा अवलंब करून बालाजी माध्यमिक विद्यालय पुणे येथील एकूण ५५ विद्यार्थ्यांकडून ती भरून घेण्यात आली . त्यानंतर प्रत्येक विद्यार्थ्यांने नोंदवलेले प्रतिसाद तपासून त्यांना गुणांकन केले गेले व त्याची एकूण बेरीज त्यानुसार एकूण ५५ विद्यार्थ्यांचे स्वाग्रही वर्तनाबाबतचे अर्थनिवर्चन पुढीलप्रमाणे करण्यात आले त्यातूनच विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तना संबंधित बोध होतो .

अ.क्र	विद्यार्थी संख्या	गुणांकन	शेकडेवारी	अर्थनिवर्चन
१	२७	२४१-३००	४९.१०	प्रत्येक वेळी स्वाग्रही वर्तन
२	२८	१८१-२४०	५०.९०	बहुदा स्वाग्रही वर्तन
३	००	१९१-१८०	००	सर्वसाधारण
४	००	६१-१२०	००	अस्वाग्रही वर्तन
५	००	०१-६०	००	नेहमीच अस्वाग्रही वर्तन
एकूण	५५		१००%	

वरील तक्त्यावरून आणि आलेखाद्वारे स्पष्ट होते की, २४१-३०० या गुणांकन गटात एकूण २७ विद्यार्थी-विद्यार्थिनी म्हणजेच ४९ % प्रमाण आहे. याचाच अर्थ असा की या विद्यार्थ्यांचे वर्तन प्रत्येक वेळी स्वाग्रही प्रकारचे आहे. तसेच १८१-२४० या गुणांकन गटात एकूण एकूण २८ विद्यार्थी-विद्यार्थिनी म्हणजेच ५१ % प्रमाण आहे. याचाच अर्थ असा की, या विद्यार्थ्यांचे वर्तन बहुधा स्वाग्रही प्रकारचे आहे.

३) माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील इयत्ता ९ वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाची लिंगानुसार तुलना करणे-

माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनात लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळून येत नाही. या परिकल्पनेचे परीक्षण करण्यासाठी पुढीलप्रमाणे सांख्यिकीय विश्लेषण करण्यात आले.

विद्यार्थी (N)	स्वाधीनता मात्रा (DF)	मध्यमान (M)	प्रमाण विचलन (SD)	मध्यमानाची प्रमाण त्रुटी (SEM)	प्रमाण विचलनाच्या फरकाची त्रुटी (SDEM)	प्राप्त टी मूल्य ('t')	एकूण
मुले	२९	२८	२४३.९६	५.३९	१.००	१.८०	०.०५/०.०१
							२.०५
							२.७६
मुली	२६	२५	२४७.६२	५.९९	१.१७	१.९२	०.०५/०.०१
							२.०६
							२.७९

प्राप्त 't' मूल्य १.९२ असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा कमी असल्यामुळे प्राप्त 't' सार्थक नाही. म्हणूनच शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. याचाच अर्थ माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनात लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळून येत नाही. म्हणजेच माध्यमिक शाळांतील मुले व मुली यांचे स्वाग्रही वर्तन एकसारखे आहे.

संशोधन अभ्यासातून प्राप्त निष्कर्ष :-

- १) माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थी व विद्यार्थिनींच्या स्वाग्रहीत्वाच्या प्रमाणात लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.
- २) कुमारावस्थेमधील विद्यार्थ्यांमध्ये स्वाग्रहीत्वाचे प्रमाण मध्यम आहे.
- ३) स्वाग्रही वर्तनाचे प्रमाणाबाबत व्यक्ती- व्यक्तीमध्ये भिन्नता आढळते.
- ४) स्वाग्रही वर्तनाचे घटकांमध्ये डोळ्यांनी नजरानजर करणे, देहबोली, हावभाव, आवाजातील चढ-उतार, उत्तम श्रवण यांचा समावेश होतो.

अनुमान :-

स्वाग्रही वर्तन म्हणजे स्वतःचे विचार, भावना आणि कल्पना इतरांना न डावलता, न नाकारता व इतरांना समजून घेऊन व्यक्त करणे होय. स्वाग्रही वर्तनाचे मापन करण्यासाठी मापनश्रेणी अवलंब करता येते. स्वाग्रही वर्तनाचे प्रत्येक वेळी, बहुधा स्वाग्रही, सर्वसाधारण, अस्वाग्रही, नेहमीच अस्वाग्रही अशा प्रमाणे अर्थनिर्वचन करता येते.

प्रस्तुत संशोधनाची चर्चा :-

प्रस्तुत संशोधनाचे वेगळेपण मांडताना हे स्पष्ट आहे की, प्रस्तुत संशोधनामध्ये मराठी माध्यमाच्या माध्यमिक शाळांमधील कुमारावस्थेमधील म्हणजेच इयत्ता ९ वी तील विद्यार्थ्यांमधील स्वाग्रहीत्वाचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रस्तुत संशोधनात वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीमधील सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला आहे. मराठी माध्यमाच्या माध्यमिक शाळांतील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाची मुले व मुली यांच्यामधील लिंगानुसार तुलनात्मक अभ्यास करण्यात आला.

प्रस्तुत संशोधनासाठी विद्यार्थ्यांचे स्वाग्रही वर्तन अभ्यासण्यासाठी संशोधक निर्मित स्वाग्रही वर्तन मापनश्रेणी वापरण्यात आली असून त्यात विद्यार्थ्यांचे स्वाग्रही वर्तन मापनश्रेणी वापरण्यात आली असून त्यात विद्यार्थ्यांचे

स्वाग्रही वर्तन अभ्यासण्यासाठी स्वाग्रही वर्तनाशी संबंधित डोळ्यांनी नजरानजर करणे, देहबोली, हावभाव , आवाजातील चढ-उतार, उत्तम श्रवण यांचा समावेश करण्यात आला आहे .

दैनंदिन जीवनामध्ये वर्तन करित असताना व विविध क्षेत्रात यश मिळविण्यासाठी व्यक्तींमध्ये स्वाग्रहीत्व असणे अत्यंत आवश्यक असते .दुसऱ्याच्या इच्छेचा आदर करून त्याच्या हक्कांची पायमल्ली आपल्याकडून होणार नाही या जाणिवेने व्यक्ती जर वर्तन करित असेल तर त्या व्यक्तीचे प्रत्येक पाऊल हे आत्मविश्वासाने पडत असते .

प्रस्तुत संशोधनामध्ये माध्यमिक स्तरावरील शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या स्वाग्रही वर्तनाचा लिंगानुसार तुलनात्मक अभ्यास करून स्वाग्रही वर्तनाच्या विकासाकरिता उपाययोजना सुचविण्यात आल्या आहेत .

References:-

1. Alberti, Robert. And Emmons, Michael. (2014). Your Perfect Right. Impact Publishers, Atascadero, California.
2. Alberti, Robert, E. (2012). Assertive Behaviour. Therapy Psychotherapy Guidebook. Retrived on 15/6/16 From www.freepsychotherapybooks.org.
3. Chris, Ledger. and Christine, Orme. (2009). Insight into Assertiveness. CWR, Waverley Abbey Publication House, UK.
4. Deborah, Dalley. (2013). Developing your assertiveness Skills- reach your goal. Retrived on 30/9/16 From www.Uolearn.com
5. Eggert, Max.A. (1997). The Assertiveness Pocketbook. Management Pocketbooks Ltd.
6. Kirst, Laura.K. (2011). Investigating the relationship between assertiveness and personality characteristics.
7. Kaur, Amarjit. (2006). Effect of assertive communication training programme on teaching skills in relation to self esteem and locus of control among pupil teachers. Retrived on 4/5/17.
8. From <http://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/80855>.
9. Murray, William. R. (2009). Module-4 Assertiveness Skills. Retrived on 25/8/16 From www.EmotionallyintelligentLeadership.com.
10. Okechi , Chibuike. B. , Nwankwo, Chimezie. B., Nkiruedith, Obande. Ogbuinya. and Chinenyeb, Omeje. (2013). Role of locus control on assertive behaviour of adolescents.
11. International Journal of Health and Psychology Research, Vol-1, No.1 pp.38-44, (June 2013). European Centre for Research Training and Development UK. Retrived on 25/10/16.
12. From www.ea-journals.org.
13. Prakash, N. R. and Devi, Nirmala, S. Assertiveness behaviour of undergraduate students Jan-February, 2015 Vol-III/XVI Page- 2566 Retrived on 25/9/16. From www.srjis.com
14. Sert, Adile, Gulsah. (2003). The Effect of an assertiveness training on the assertiveness and self esteem level of 5 th grade children.